

ПРОБЛЕМА “НАЦІОНАЛЬНОЇ БЕЗПЕКИ” В КОНТЕКСТІ РОЗБУДОВИ СУВЕРЕННОЇ ДЕРЖАВИ

На сьогодні статус концепту національної безпеки та його місце в суспільствознавчих дисциплінах складають досить парадоксальну суміш наукових та ідеологічних компонентів. На відміну від наукових понять “безпекознавство” оперує концептами, зміст яких не обумовлюється відношенням референційності, але виникає як наслідок “крос-посилань” у певній концептуальній системі. Інакше кажучи, цей зміст обумовлений не стільки денотатом, скільки відповідними десигнатами.

Саме ця особливість обумовлює невідворотність наявності певних ідеологічних та пропагандистських залишків в “безпечовому дискурсі”. Наявність в цьому дискурсі такого незвичного епістемологічного феномену як “концептуальний персонаж” (його глибокий аналіз був проведений видатним французьким філософом Ж.Дельозом) призводить до того, що будь-яка теорія національної безпеки несе в собі елементи соціального міфу, в якому продукти узагальнення наділяються квазі-антропоморфними характеристиками (серед таких персонажів та “онтологізованих” метафор називаємо емоційні, антропологізовані “сутності” - “Стабільність”, “Загроза”, фігура “Терориста” тощо).

Проведений аналіз, в результаті якого були виокремлені суб’єктивно-смакові, ідеологічні, пропагандистсько-кон’юнктурні та міфологічні складові¹, ставить нас перед серйозним запитанням: “Чи не є проведена деконструкція основних понять теорії “національної безпеки” прихованим релятивізмом або ствердженням, що будь-яка парадигма безпеки складається з чисто міфологічних химер?” Позитивна відповідь на це запитання означала б висунення тези, абсурдність якої очевидна навіть для пересічної свідомості.

Таким чином, основна проблема полягає в тому, щоб, незважаючи на ідеологічні та міфологічні “викривлення” об’єктивного змісту проблематики “безпеки” для суспільства та особистості (таких її негативних корелятивів як “ризик”, “небезпека”, “загроза”), знайти теоретико-понятійні засоби та виробити відповідний концептуальний апарат, щоб зафіксувати об’єктивні параметри “безпеки/небезпеки” для соціально-політичних утворень. Для реалізації цього завдання дозволимо собі висунути декілька тез-припущень:

Теза 1. Навіть за умов граничної “деміфологізації” уявлень про

¹ Щодо міфологічної складової необхідно відмітити таку особливість “безпечового дискурсу” як його приховано *нарративний характер*, тобто розповідь про “злі сили” (або “погані об’єкти” згідно кляйніанської методології), проти яких ведуть боротьбу “Сили Світла” (інколи матеріалізовані у вигляді “сил безпеки” або “спецслужб” чи “силових структур”). Таким чином, виходить, що “безпечовий нарратив” виступає не тільки як міф, але й нерідко приймає форму відвертої “соціальної казки”.

“національну безпеку” (або про такий її різновид як “міжнародна безпека”) досягнення ідеалу повністю об’єктивного, “нейтрального опису” на кшталт опису в природознавчих дисциплінах є ілюзією сучасної “технонауки” або ілюзією “Дискурсу Університету” (цей дискурс є проектом перетворення політики на модель тотального адміністрування або управління на основі “експертного знання”). Для ілюстрації цієї тези звернемося до хрестоматійного прикладу, який наводив К. Леві-Строс стосовно можливості “об’єктивного” реконструювання індіанцями просторової структури їх поселення (розташування домівок, поділу на “верхнє поселення” та “нижнє поселення” тощо). Французький антрополог помітив, що жителі різних частин селища (в залежності від свого “соціального місця” в соціальній структурі) по різному відтворювали цю просторову організацію, яка, здавалося б, мала абсолютно очевидні та об’єктивні параметри.

Коментуючи цей феномен, С. Жижек відмічав, що причиною такого явища є травматична ситуація “соціального антагонізму”, що “вписана” в погляд тубільця. Наявність соціально-антагоністичного розщеплення словенський філософ констатує не тільки на прикладі примітивних цивілізацій, але як універсальний феномен людської соціальності, в тому числі у її сучасних формах. Так, він точно фіксує аналогічний факт розбіжностей між сучасними “правими” та “лівими” в “реконструкції” образу суспільства як Цілого та вказує на те, що, якщо для “лівих” соціум – це „простір соціальних антагонізмів”, то для “правих” – це “органічна єдність”. Але він радикалізує ситуацію, що склалася в тому сенсі, що постулює неможливість так званого “третього погляду”. Застосовуючи цей висновок до нашої проблематики “національної безпеки”, ми можемо теж стверджувати, що вийти за межі стратегічних або тактичних ідеологічних позицій, з яких дослідник бачить всю цю проблематику, неможливо в принципі. (Найбільше, на що може сподіватися дослідник, який прагне об’єктивності – це усвідомлювати власну ідеологічну “заангажованість”, розуміти межі дискурсу, побудованого на ній, побачити можливість та правомірність “Іншого” погляду на цю проблематику та відчутти “Реальне”² в акті “феноменологічної редукції”).

Теза 2. Будь-яка ідеологічна конструкція крім спотворення реальної ситуації в ідеологічному “викривленні” водночас вказує на цю ситуацію, діючи в цьому напрямку на кшталт сновидінню. (Цю діалектику приховування та відкриття виміру “Істини” М. Гайдеггер вбачав як специфічну рису філософії, але, з нашої точки зору, вона в більшій мірі притаманна ідеологіям). Взагалі згадану особливість ідеологічної свідомості фіксували всі критично налаштовані “класики” її аналізу як “хибної свідомості”, починаючи з К.Маркса. (Щодо реконструкції поглядів Маркса на цю проблему, можна зауважити, що він акцентував здебільшого операцію

² Термін “Реальне” ми використовуємо як в побутовому, так і в специфічному, лаканівському сенсі.

інверсії як універсальну стосовно “спотворюючої стратегії” ідеологічної свідомості. Цей принцип інверсії яскраво проілюстрований своєрідним класиком на прикладі феномену товарного фетишизму, але він є основним і при аналізі таких різновидів хибної свідомості як “релігія” або класова свідомість). Насправді крім інверсії існує велика кількість форм взаємодії між “реальним” та “викривленим” змістом ідеології, які, між іншим було б доцільно дослідити в окремому дослідженні. Оскільки таке дослідження виходить за рамки нашої проблеми, то зосередимось тільки на одному з цих різновидів, який, на нашу думку, найчастіше використовується в дискурсі про “національну безпеку”. Умовно цей тип відносин можна назвати різновидом класичної фрейдівської технології “зміщення” та “згущення”.

Якщо принцип марксистської інверсії передбачає наявність базової опозиції “сутність/видимість”, в межах якої ідеологічна ілюзія забезпечується виданням видимості за сутність і навпаки, то фрейдівські інтуїції щодо “онтології позасвідомого” передбачають, що “явне” та “приховане” знаходяться в одній онтологічній площині. Пояснимо це більш детально. В межах “сутнісної” моделі існує передумова уявлення про те, що “суть” є чимось “глибинним”, а “видимість” – поверховим епіфеноменом. Фрейдівське “позасвідоме” не є “підсвідомим”, тобто чимось, що знаходиться під поверхнею, власне, “свідомості” (і саме цю особливість довго не могли збагнути критики епохального відкриття Фрейда), але, навпаки, знаходиться на самій поверхні. Його не бачать тільки тому, що свідомість використовує спеціальні технології приховування та “відволікання уваги” від істинного змісту. Ці технології і є технологіями “згущення”.

Наведені міркування можуть здатися “схоластичним теоретизуванням”, але вони мають безпосереднє відношення до технологій ідеологічного “перекручування”. Мабуть саме ці технології мав на увазі С. Жижек (хоча сам він в даному випадку не пов’язує їх безпосередньо з фрейдівською класикою аналізу сновидінь), коли ілюстрував взаємодію “істинного” та “хибного” в ідеологічних конструкціях. Так, він про це писав: “...Будь-яка гегемоністська всезагальність повинна включати хоча б два особливих типи змісту – істинно народний зміст, а також його викривлене відношення панування та експлуатації”.¹ Далі він узагальнює цей принцип, наголошуючи на тому, що ідеологія є форма “зміщення” не-ідеології (тобто ототожнює принцип ідеологічного викривлення як зміщення). Вказівка ідеолога на істинний “народний зміст” є типовим полем для подальшої ідеологічної маніпуляції свідомістю. (Власне суть терміну “маніпуляція” може бути вичерпно пояснена через використання означеної технології).

Це визначення ілюструється ним на прикладі такої течії як фашизм, який, на його думку, маніпулював темою “солідарності”, яка є жагою більшості населення як обіцянка “неможливої повноти суспільства”, що знаходиться “поза всіма політичними розбіжностями”. Аналогічний тип викривлення Жижек вбачає і в такому сучасному явищі як “націонал-популізм” у “виконанні” Ле Пена, який, на думку філософа, є відповіддю на деполітизацію суспільства, що посилюється та має загрозовий для масової

свідомості характер. За умов, що склалися, проект Ле Пена у Франції (як і його аналоги у інших країнах Європи) є викривленою, спотвореною формою стратегії реполітизації, спробою повернутися до “змістовної” політики, повернути політику у суспільне життя.

Проблема “безпеки” як “захищеності” від будь-яких загроз може бути розглянута в річищі даного принципу. Інтуїтивною основою для подальших “безпекових міфів”, що приховують стратегії панування та гегемонії, є уявлення здорового глузду про те, що держава повинна бути захищеною від зовнішніх ворогів, що її економіка повинна розвиватися з метою забезпечення потреб людей та збереження певної соціальної гармонії (яка в реальності як і жижеківська “солідарність” ніколи не може бути досягнута), що для держави є вкрай важливим зберегти суверенітет та державну цілісність (оскільки це може спричинити руйнування економічної та політичної інфраструктури суспільства), що погіршення демографічних, екологічних та інших соціальних показників може призвести до непередбачених катаклізмів та соціальних катастроф.

Всі ці міркування є настільки очевидними та інтуїтивно ясними, що не потребують на певному етапі розробки спеціальної безпекознавчої теорії. Ідеологічне викривлення починається з того моменту, коли цей “народний зміст” починає експлуатуватися для цілей владної еліти, які вже не мають безпосереднього відношення до забезпечення “безпеки” (а дуже часто не мають такого відношення взагалі), і в цьому контексті безмежних можливостей для соціального маніпулювання статус категорії “безпека” дуже схожий на статус ідеологеми “солідарності”. В цьому контексті можна стверджувати, що маніпулятивний аспект виникає кожного разу, як тільки концепт “безпеки” набуває характеру ідеологеми та стає головним елементом публічного дискурсу. Наукова аналітика – і в цьому полягає її основне завдання! – може цей аспект деконструювати і, тим самим, зменшити до мінімуму, але вона не здатна його знищити зовсім та дійти до об’єктивно-структурного опису небезпек та загроз та опису ідеального суспільного стану (тобто стану “безпеки”).

Крім того науковець та аналітик, формулюючи судження “безпекового розуму”, не може абстрагуватися від власної ідеологічної позиції, яку він займає і відносно якої він має ілюзію щодо її адекватності та “істинно правильної”. Саме ця особливість робить ідеал “нейтрального опису” характеристик загроз та небезпек практично недосяжним, що дозволяє нам сформулювати таке розуміння проблеми “національної безпеки”, яке враховує невідворотність суб’єктивно смакового, ідеологічно-кон’юнктурного, маніпулятивно-пропагандистського аспектів тощо.

Це визначення має наступний характер: “(Національна) безпека – це сукупність умов, за яких певний історичний та соціально-політичний (національний) проект може бути реалізованим”. Можливо таке визначення може дати підстави для звинувачення у релятивізмі, “конвенціоналізмі” чи навіть цинізмі, але ми впевнені, що використання терміну “проект” у якості ключового слова в зазначеному контексті дозволяє врахувати як істинний

“народний” зміст проблематики “національної безпеки” (тобто реальні потреби більшої частини населення держави) та інтереси владної еліти (які не тільки можуть не співпадати з цими потребами, але, навпаки, знаходитися з ними у несумісному протиріччі). Крім того поняття “проекту” враховує ще й такий вимір проблематики “національної” та “міжнародної” безпеки як її історично-конкретний характер та відсутність якихось одвічних параметрів.

Наведемо конкретні приклади. Зокрема, традиційно вважається, що основою основ національної безпеки будь-якої країни в будь-який час є збереження держави в тих кордонах, в яких вона існує на даний історичний момент. Тому загроза державній “цілісності” є нібито універсальною та позаідеологічною характеристикою. Особливо яскраво ця загроза виявляє себе під час війни, в наслідок чого остання завжди виступає приводом для національної консолідації (тобто емоційного переживання єдності поза всіма соціальними та класовими розбіжностями) та національної мобілізації. Однак в деяких соціальних проєктах – передусім, мова йде про проєкти комуністичні та “ліві” в більш широкому сенсі – ці уявлення зовсім не є очевидними аксіомами. Наприклад, відома позиція В.Леніна відносно побажання поразки власному уряду в Першій світовій війні, незвичне відношення до можливих великих територіальних втрат в державі, що почала формуватися, як відомо, поняття “території” є сакральним для “безпекового” мислення як такого, тому її втрата відчувається як безпосередній удар по національній безпеці. Крім того для комуністичного історичного проєкту було характерно зневажливе відношення до такого виміру класичної європейської державності як кореляція ідеї “держави” з ідеєю “нації”. Пролетарський інтернаціоналізм та космополітизм, проєкт всесвітньої революції (в тому вигляді, як він був сформульований Л. Троцьким) знецінював “національне” як граничну історичну цінність. Відомо як Ленін та його послідовники боролися з “націоналізмом”, який вживався в ідеологічній мові не інакше як з приставкою “буржуазний”.

З великою підозрою ставиться до національної символіки та “національного політичного проєкту” такий мислитель як С. Жижек. Як послідовно “лівий” в своїх політичних поглядах він постійно акцентував, що національна ідентичність сьогодні є оборотним боком процесу капіталістичної глобалізації, який руйнує будь-які “органічні” спільноти. По-друге, Жижек фіксує характерний, з його точки зору, момент сучасної ідеологізації “національної” теми, який полягає в тому, що ця ідеологічна акцентуація є тим більшою, чим меншою є реальна основа для існування “національних спільнот”. Саме тому “національне” з’являється у найбільш “матеріалізованому”, квазіфізичному вигляді – у вигляді “етнічного”.

Це повернення “етносу” як основного чинника формування націй Жижек узагальнює як процес, зворотний по відношенню до природно-історичного процесу утворення сучасних націй: “Замість “націоналізації етнічного” (деетнізації), ми зараз маємо справу з “етнізацією національного”, з новим пошуком (або реконструкцією) “етнічних коренів”.² Однак він зразу ж

підмічає, що ці “корені” є фікціями, що вони є спробою знайти “позитивні начала” в “абстрактних формах комерції”: “Само це повторне утвердження “висхідних” етнічних тощо ідентифікацій вказує на те, що органічно-субстанціональна єдність втрачена остаточно”³.

Інший яскравий представник сучасної лівої думки Е. Балібар поглиблює тезу Жижека в тому напрямку, що фіксує тенденцію до граничної “матеріалізації” національної ідентичності на сучасному етапі, згідно з якою “етнічний” принцип поступається місцем відвертому расизму (точніше сказати “неорасизму”), який, на думку Балібара, теж є невід’ємним побічним продуктом процесу глобалізації. Французький вчений вбачає особливості неорасизму як одного з сучасних інструментів національної ідентифікації, в “нерелевантності” чисто біологічних критеріїв для визначення ідеї “раси” та заміни традиційно “біологічного расизму” на расизм “культурний”. (Для Балібара “культура є способом “помістити індивідів та групи в деякі генеалогічні ряди, одвічно незмінні та постійні”⁴). Прикладом такої “расизації” сучасної національної свідомості для Балібара є сучасна “арабофобія” у Франції, а також конструювання узагальненого персонажу “поганих об’єктів” расистської соціокультурної ненависті у вигляді фігури “імігранта”. При цьому постулати культурної дистанції як найважливішого ідентифіканта в сучасну епоху передбачають таємне існування і біологічних компонентів “традиційного расизму”, наприклад у вигляді посилення на “агресивність” деяких народів та етносів.

Нарешті, розглядаючи різні сценарії “деконструкції” ідеї “нації” як певної соціально-політичної та культурно-ціннісної єдності, необхідно згадати і таких представників сучасного лівого радикалізму як М. Хардт та А. Негрі. В своїй критиці ідеї “нації” та передумови “національного суверенітету” (одного з головних, як ми пам’ятаємо, складових всіх сучасних концепцій “національної безпеки”!) як головної для існування європейської “держави-нації” вони посилаються на Розу Люксембург. Цілоком в дусі марксистської традиції вони стверджують, що ідеальним виміром поняття “нації” є “клас капіталістів”, хоча при цьому ідеологія “національного” камуфлює класові протиріччя в сучасних державах, тобто ця ідеологія вводить передумову деякого однорідного соціального “поля”, в якому нібито люди виступають як “абстрактні громадяни” та “абстрактні представники” національного співтовариства. “Нація – це різновид ідеологічного спрощення, що намагається звільнити поняття суверенітету і сучасності від антагонізмів та криз, що їх визначають. Національний суверенітет тимчасово приглушує конфлікти, що лежать біля витоків сучасності”⁵.

Пов’язуючи поняття “нації” з поняттям “суверенітету” автори демонструють “хибне коло”, що лежить в основі їх взаємної обумовленості, тобто їх визначення за допомогою один одного. Зокрема вони пишуть: “Тим самим ідентичність постулюється не вирішенням проблеми соціальних та історичних розбіжностей, а продуктом висхідної єдності. Нація – це закінчений образ суверенітету до історичного розвитку; або краще: неможливий історичний розвиток, який не має історичного першообразу.

Іншими словами, нація зміцнює поняття суверенітету, стверджуючи, нібито вона передувала йому⁶. В наслідок такої деконструкції висхідних концептів виявляється дискредитованим як поняття “національної безпеки” (оскільки предикат “національної” в даному контексті виявляється “пустим” та беззмістовним), так і концепт “суверенітету” як найвища цінність будь-якої “державницької” ідеології та основний об’єкт теорії національної безпеки. За логікою мислителів, на кшталт Негрі, оскільки поняття “нації” та “суверенітету” є ідеологічними фікціями, то не може існувати і “загроз” по відношенню до них (або ці загрози повинні бути сформульовані в інших категоріях).

Сказане здається справедливим і стосовно такого нібито “універсального” абстрактного критерію для безпекознавчого мислення як критерій “державної цілісності”. Хоча цей критерій здається універсальним, але існують можливі моделі національної безпеки, де він не діє. Наприклад, в тих же лівих течіях “територія” так само не є найвищою цінністю, як і “нація”. Перш за все тому, що територіальний принцип у своєму трансцендентальному вимірі тісно нерозривно зв’язаний з концептом “нації”, що знайшло відбиток навіть у популярних визначеннях суті нації. (Наприклад у відомій формулі Сталіна, де міститься визначення нації, національна єдність характеризується спільністю мови, психічного складу, культури та території). Якщо ж взяти більш глибинний аспект цього зв’язку, то ми маємо чудовий його аналіз на рівні трансцендентальних передумов у Хардта та Негрі, які зафіксували на цьому рівні “тоталізуючу тотожність території та населення” в моделі “національної держави”, яка заступила монархії старих режимів: “Зміна моделі абсолютистської патримоніальної держави полягала в поступовому заміщенні теологічного обґрунтування територіальної патримонії новим, таким же трансцендентним обґрунтуванням. Духовна ідентичність нації, а не божественне тіло короля тепер уособлювало територію і населення у якості ідеальної абстракції. Верніш, реальні території і народи тепер вважались продовженням трансцендентної суті нації. Таким чином, поняття нації успадкувало патримоніальне тіло монархічної держави, надавши йому нової форми”.⁷ Не дивно, що в рамках цих передумов політична теорія не вважає “територію” якоюсь “священною короною” і тому не вважає втрату її частини загрозою для загальної безпеки.

Наша прихильність до історичного номіналізму, тобто впевненість в тому, що в історії нема Законів, але діють певні сингулярності, тенденції, традиції дозволяє стверджувати, що історія – це драма зіткнення певних історичних гіпотез. Що ми обмежені керуватися певними історичними проектами, усвідомлюючи, що кожен з них має свої обмеження і умови реалізації. Визнання цих обмежень і умов обумовлює визнання відносності та *залежності* всіх наших історико-політичних уявлень (серед яких чільне місце займають уявлення і про “національну безпеку”) від цього проекту. Але елемент абсолютності цієї тези полягає в тому, що сама історична практика демонструє більшу чи меншу міру “адекватності” того чи іншого проекту і відповідну міру адекватності концепції “національної безпеки”.

1. Жижек С. Хрупкий абсолют или почему стоит бороться за христианское наследие. - М., 2003. – С.63-64.; 2. Жижек С. Хрупкий абсолют...С.104. 3. Жижек С. Хрупкий абсолют...С.104-105.; 4. Балибар Э. Существует ли “неорасизм2”//Балибар Э., Валерстайн И. Раса, нация, класс. Двусмысленные идентичности. - М., Логос-Альфа, Esse Homo, 2003. – С.32.; 5. Хардт М., Негри А. Империя. - М., Праксис, 2004. – С.99.; 6. Хардт М., Негри А. Империя...С.103.; 7. Хардт М., Негри А. Империя...С.98.

О. Євтушенко

ОСОБЛИВОСТІ РАДЯНСЬКОЇ ТЕРИТОРІАЛЬНОЇ МОДЕЛІ ОРГАНІЗАЦІЇ МІСЦЕВОЇ ВЛАДИ В УКРАЇНІ

Актуальність обраної теми обумовлена тим, що розбудова української держави вимагає пошуку досконалішого варіанту місцевого самоврядування із врахуванням аналізу практики його функціонування в Україні за радянських часів.

Мета даної статті: розглянути історичні, теоретичні та методологічні засади побудови радянської моделі місцевого самоврядування, виявити її особливості та основні характеристики в Україні.

Для розуміння радянської моделі яка довгий час панувала в Україні корисними є праці таких зарубіжних і вітчизняних вчених, як: І. Азовкін [1], Н. Загладін [4], Б. Ковальський [6], А. Слюсаренко, [7], М. Томенко. [7], А. Кліунов [16], Ю. Кукушкін [14], О. Д. Лазор [16], О.Я. Лазор [16], Ю. Лукін [18], Е. Лукьянова [19], В. Малиновський [20], О. Чистяков [14] та ін.

Процес створення більшовицької системи влади на території України проходив з відповідними труднощами, тому що в Україні ще 6-8 квітня 1917 р. була створена Центральна Рада - вищий представницький орган українського народу, яка проголосила про необхідність «вжити всіх заходів до закріплення й поширення прав місцевого самоврядування, що являються органами найвищої адміністративної влади на місцях» [11, с. 68]. За Конституцією УНР від 29 квітня 1918 р. конституційний лад України мав базуватися на засадах принципу децентралізації: землям, волостям і громадам надавалися права широкого самоврядування (ст. 5) [11, с. 74]. Втілення тих документів в життя створило би в Україні дійсно демократичну модель місцевої влади.

Але цього не відбулося, тому що 11-12 грудня 1917 року Всеукраїнський з'їзд Рад робітничих і селянських депутатів, що відбувся у Харкові, оголосив Україну Республікою Рад робітничих, солдатських і селянських депутатів, як федеративну частину Російської Радянської республіки. За його рішенням на територію України поширювались всі декрети і розпорядження радянського уряду Росії. Одночасно постанови і розпорядження Центральної Ради визнавались недійсними. Влада переходила до Центрального Виконавчого Комітету рад робітничих, солдатських та селянських депутатів. В Україні повсюдно почали створюватися ради: 29 грудня 1917 (11 січня 1918) в